
INKLUZE V MODERNÍ LINGVISTICE

Orgoňová, Oľga, Bohunická, Alena a Kazharnovich, Maryna. 2023. *Sociálna inklúzia a používanie jazyka*. Bratislava: Univerzita Komenského.

JINDŘIŠKA SVOBODOVÁ

Trojice autorek bytostně spjatých s bratislavským lingvistickým výzkumem Oľga Orgoňová, Alena Bohunická a Maryna Kazharnovich ve své nově vydané monografii *Sociálna inklúzia a používanie jazyka*⁽¹⁾ naznačila směr, kterým se v době „sociálního začlenění mas“ (blíže „Predslov“ zmiňované monografie, s. 5) s největší pravděpodobností budou ubírat další jazykovědná bádání. Oľga Orgoňová a Alena Bohunická funkčně navázaly na dříve publikovanou monografii *Interakčná štylistika*, pocházející z vlastní autorské dílny,⁽²⁾ a potvrdily, že další stylisticky a diskurzivně orientovaný výzkum musí nadále počítat s participací neškolených laiků nejen v roli autorů komunikátů, ale také jejich amatérských interpretů.

Autorky věnovaly značný prostor uvedení do problematiky a celou úvodní kapitolu zasvětily otázkám inkluzivní společnosti či inkluzivní jazykovědy nebo úloze veřejného užívání jazyka ve změněném komunikačním rámci nové sociální reality. Ve struktuře monografie tato část rozhodně není samoučelná, neboť autorky zde jednak provedly fundovaný vhled do vývoje tematického zaměření lingvistického výzkumu od konce minulého století (např. problém „jinakosti“

1 Orgoňová, Oľga, Bohunická, Alena a Kazharnovich, Maryna. 2023. *Sociálna inklúzia a používanie jazyka*. Bratislava: Univerzita Komenského.

2 Orgoňová, Oľga a Bohunická, Alena. 2018. *Interakčná štylistika*. Bratislava: Univerzita Komenského.

jako předmět zájmu kritické diskurzivní analýzy nebo tzv. xenolinguistiky), jednak představily zásadní práce moderní stylistiky, teorie textu i analýzy diskurzu předznamenávající místo moderní lingvistiky v dynamicky se rozvíjejících společenských vědách.

Navazující kapitolu věnovaly inkluzivní lexikografii. Poslední desetiletí, nazvané zde (viz s. 32) digitální érou, je dobou, ve které překotný vývoj nových technologických objevů a jejich začlenění do každodenní praxe „odbremeňují“ lidi nejen od fyzicky, příp. i mentálně náročnější [...] práce a vytvářejí prostor na angažování se v nových aktivitách“ (s. 33). Těmito aktivitami pak nezdá se bývat výzkum užití jazyka neškolenými uživateli často zveřejněný na sociálních sítích. Autorky ukázaly, že je tato „aproximace“ odborníků a laické veřejnosti nezdá se oboustranně prospěšná a jejím výsledkem v oblasti lingvistického výzkumu může být např. srozumitelnější interpretace získaných dat nebo efektivnější komunikace odborníků s laiky.

Ilustrativní je v tomto smyslu např. vznik „občanských slovníků“, ve kterých se shromažďují data od uživatelů a vznikají tak „lidové“ soubory tematicky nebo jinak příbuzných výrazů. Autorky v práci zmiňují např. slovník novotvarů *Doslovnica.sk*, jehož autorem není lingvista, ale informatik. Dalším počinem organizovaným tzv. zdola je slovník cizích slov *MojSlovník.sk*. Autorky právě na něm ovšem demonstrují úskalí, která jsou spojená se sice entuziasticky provedenou, nicméně nedostatečně koordinovanou prací, jejímž výsledkem je obsahově nevyvážený konglomerát náhodně vybraných pojmů, jež přecházejí od vysoce odborných pojmů přes neutrální a hovorové až k výrazům slangovým a nespisovným. A právě tuto skutečnost musí mít na paměti uživatel, který chce s tímto typem slovníku pracovat.

Autorky se ve výzkumu občanských slovníků neomezily pouze na slovenský prostor a čtenářům představily také lidový slovník *Čeština 2.0 – slovník, který tvoříte Vy*. Tento soubor okazionalizmů vzniká již od roku 2009 a také v něm jsou sebrány výrazy nejrozličnější kvality, potenciálně tak může být využit spíše jako „artefakt lidové kultury“ (s. 44) než jako práce s vědeckou či vzdělávací ambicí. Právě na tom-

to produktu lidové vědy tvořené postupem zdola tak autorky znovu ukazují nebezpečí, které tento typ prací může pro případné recipienty přinášet, pokud neškolený čtenář není s to nahlédnout rozdíl mezi lidovým slovníkem a slovníkem, za kterým stojí kolektiv profesionálních lingvistů.

Přínos neškolených lingvistů, již jsou ovšem profesionály v jiném oboru, lze využít v občanských slovnících tvořených postupem tzv. shora, tedy lingvisty, kteří se rozhodnou ve vzájemné spolupráci zmapovat registr vybrané profesionální komunity. Na Slovensku tak vznikly slovníky profesionalismů z prostředí komunity divadelníků a policistů a motivací pro jejich vznik byla snaha popularizovat zájemcům život v obou profesích. Autorky zde v adekvátním rozsahu představily strukturu obou slovníků i slovníkových hesel a poukázaly na funkčnost a nosnost spolupráce lingvistů s odborníky odlišného profesního zaměření. V závěrečné úvaze pak opakovaně signalizovaly svou podporu a otevřenost nejen vůči projektům tohoto druhu, ale také slovníkům a heslářům vznikajícím zdola.

Komunikační prostor, který je procesem inkluze zasažen očekávaně a zcela přirozeně, je prostor „občanské“ rétoriky; právě rétorika je totiž neoddělitelně spojena s demokratickým vývojem společnosti i jejich občanským životem. Persvazivní potenciál řečnických projevů využívali školení řečníci již od dob antiky (autorky neopomněly ani tuto kapitolu doplnit o základní exkurz do vývoje dané disciplíny), potřeba přesvědčit a získat posluchače je ale signifikantní pro veřejné projevy i v 21. století. V otevřeném komunikačním prostoru dnes vedle profesionálních politiků vystupují také „angažovaní“ občané hlásící se o své právo rozhodovat o věcech veřejných. Tento „hlas zdola“ (viz s. 62) stojí za vznikem nové rétorické kultury, jež umožňuje v podstatě každému vystoupit ve veřejném prostoru a vyjádřit zde svůj názor. Autorky v tomto kontextu pracují s pojmem „deliberativní obrat“ (s. 65) a spojují jej právě s aktivním zapojením občanů do veřejné komunikace. Schopnost vystoupit v diskusi k veřejným otázkám a vyjádřit a zdůvodnit svůj názor se stává součástí tzv. de-

liberativní kompetence každého jednotlivce (viz s. 67); rétorika by pak měla uživatele jazyka především kultivovat a učit nejen jasně formulovat vlastní postoj, ale také odhalovat v promluvě partnera nekorektní strategie.

Hlasy zdola jsou dokladem emancipačních tendencí v rétorice, vstup neškolených mluvčích s odlišným vzděláním či morálním kreditem s sebou ovšem přináší do veřejné diskuse přirozeně také značnou asymetrii. O veřejných tématech již nediskutují pouze zástupci dvou stran bezprostředně zainteresovaných na konkrétním problému, ale také angažovaní řečníci z lidu, již dokáží kompenzovat informační deficit občana, který je daným problémem zasažen, nedokáže se v něm ale účinně hájit. Autorky v tomto smyslu připomínají kompenzační či solidarizační funkci inkluzivní rétoriky. Společenská angažovanost je stále více vnímána jako pozitivní fenomén a občanská rétorika napomáhá prosadit potřeby a nároky nejrozumnějších společenských skupin.

Autorky ovšem ani v tomto případě nezapomněly na komunikační aktivity vedené „shora“, tedy profesionálními politiky. Přínosem tohoto oddílu je připomínka významných slovenských novodobých řečníků, pro českého čtenáře obeznámeného např. s pracemi Petra Fidelia⁽³⁾ jsou bezesporu zajímavé pasáže věnované pojetí „lidu“ v nepopulistické (např. řeči Ludovíta Štúra) i populistické rétorice. Pro další výzkum v této oblasti je jistě inspirativní zde užitá klasifikace populistické rétoriky, vytvořená právě vzhledem ke způsobu prezentace „lidu“. Odkazy na autentické projevy a ilustrativní citace dělají tento oddíl čtenářsky velmi atraktivním.

Dokladem zájmu autorek o téma veřejné komunikace jsou kapitoly v podstatě přesahující záběr inkluzivní rétoriky, věnované komunikačním strategiím užívaným v projevech profesionálních politiků, konkrétně jasnost a jednoduchost populistické rétoriky. I v této části autorky vycházejí z klasické stylisticky orientované literatury, text

3 Na mysli mám především jeho práci *Řeč komunistické moci*. Praha: Triáda, 2002.

ovšem opět doplňují příklady z projevů současných politiků a mimo-
děk tím ukazují na blízkost a podobnost strategií užívaných ve všech
propagandistických politických projevech při mobilizaci, přesvědčení
a získání potenciálních voličů.

Závěr kapitoly je věnován novým rétorickým žánrům, které s sebou
přináší digitální éra. Autorky se v práci rozhodly pro užití dříve zave-
deného pojmu digitální rétorika (zde viz s. 98) a pozornost se rozhod-
ly věnovat novým útvarům elektronické komunikace s persvazivním
potenciálem, v tomto případě především politickému vlogu. Autorky
vzhledem k tomu, že se jedná o poměrně nový útvar, jehož podoba
a zejména komunikační funkce se vyvíjí a mění, nejprve věnovaly
pozornost žánru jako takovému; na pozadí klasifikace žánru veřejné
řeči v rámci klasické rétoriky (a připojené charakteristiky jednotli-
vých fází přípravy projevu) ukazují posuny žánru vyplývající právě
z vazby na on-line prostředí. V době silících dezinformačních tlaků
pokládám právě tyto pasáže za mimořádně inspirativní a potřebné.
Výsledky výzkumu, který jasně ukazuje na zneužití popularity tohoto
nového žánru k propagandistickým účelům, lze využít i v našem
prostředí, a to nejen v obdobně zaměřeném výzkumu, ale také v rámci
edukačních aktivit.

Celou práci uzavírá kapitola věnovaná mediální komunikaci.
V souvislosti s uvedením do problematiky vlivu mediální komuni-
kace na sociální realitu věnovaly autorky značný prostor vymezení
pojmu „mediatizace“, představily historii i různé způsoby jeho užití
v zásadní odborné literatuře i jeho nejnovější koncepce, řadu podně-
tů k zamyšlení pak podle mého názoru přináší pasáže věnované vlivu
mediální komunikace na vývoj stylu a jednotlivých žánrů. Proměny
žánrových kvalit zejména (ovšem ne jenom) v oblasti publicistického
stylu jsou zřejmé i laickému recipientovi a autorky se v tomto kontex-
tu zaměřily na úkoly současného stylistického výzkumu a na metody
práce s on-line distribuovanými komunikáty. Za přínosnou v tomto
smyslu pokládám navazující charakteristiku „mediařeči“ s uvede-
ným výčtem jejích nejtypičtějších rysů.

Jedním z důsledků procesu mediatizace je zanikání rozdílů mezi jednotlivými druhy diskurzu, jejich vzájemné ovlivňování a prolínání. Vstup neprofesionálů do komunikace např. významně ovlivnil podobu distribuce informací o odborných tématech. Autorky se tak rozhodly zvláštní pozornost věnovat odbornému diskurzu. Potřeba rozšířit povědomí o odborných tématech není výlučným tématem stylistiky 21. století, v rámci funkční stylistiky tuto úlohu plnily např. komunikáty populárně naučné, ale i když v jejich rámci docházelo k zohlednění adresáta, jímž byl laik v daném oboru, produktorem byl stále odborník. Mediatizace vědy se ovšem aktuálně projevuje tak, že vzrůstající zájem o vzájemnou komunikaci není patrný pouze na straně médií, vyhledávajících recipientsky atraktivní témata, ale také na straně vědeckých institucí, v jejichž existenčním zájmu je posilovat vlastní renomé, získat si uznání a mediální podporu. Mediatizace vědy se pak odráží v mnoha úrovních probíhající komunikace – od výběru témat přes zpřístupnění obsahu až po volbu vhodných (a tedy obecně srozumitelných) výrazových prostředků. Navíc možnost vstoupit do diskuse ke zveřejněným příspěvkům tak dává prostor všem, tedy i naprostým laikům, vyjádřit se (často velmi subjektivně) k ryze odborným tématům. Mediatizace vědy je tak na straně jedné přesvědčivým dokladem demokratizace společnosti, na straně druhé se ovšem rozhodně ztotožňuje s názorem autorek, že tento typ komunikace nezřídka postrádá efektivitu a nadto získává potenciál v procesu (politického) ovlivňování a manipulace veřejného mínění (viz s. 134). Tento nevyžádaný vedlejší komunikační efekt je zřejmý např. při šíření názorů na medicínská témata. Zdraví a nemoc, možnost efektivní léčby, účinnost „zázračných“ přípravků, to jsou témata, s nimiž se setkal každý a téměř každý na ně také má svůj osobitý názor. Domnívám se tedy, že dílčí kapitola věnovaná mediatizaci medicínského diskurzu je funkční součástí tohoto tematického celku a její působnost svým společenským významem přesahuje hranice čistě lingvistického výzkumu. Šíření záměrně zkreslených nebo minimálně nepodložených informací má nezpochybnitelné následky, jak

se ukázalo např. v nedávné době covidové pandemie, proto považují za velmi přínosnou klasifikaci persvazivních strategií užívaných právě v tomto diskurzu, zařazenou na samý závěr kapitoly.

Prostředí internetu dnes ovšem vytváří nový rozměr sociální interakce nejen v oblasti komunikace na odborná témata. Poslední část práce tak autorky zasvětily otázkám „síťové kultury“. I v tomto případě věnovaly značnou pozornost charakteristice tohoto fenoménu a nejtýpictějším rysům interakce realizované on-line, stranou jejich pozornosti nezůstala ani specifika virtuálního dialogu, včetně potřeby komunikantů vytvořit si vhodnou sebe prezentaci kýžený veřejný obraz. Zamyšlení o existenci různých virtuálních „já“ (viz s. 161) závislých na typu užití komunikační platformy koresponduje se starší koncepcí pozitivní tváře a touhou jedince po jejím respektování. Související otázka (ne)zdvořilosti a útoků na tvář partnerů ve virtuální komunikaci (např. v navazujících komentářích) se podle mého názoru v současné době stává výzvou pro zodpovědný sociolingvistický výzkum.

Přínos této publikace spatřuji hned v několika ohledech. Autorkám se jednak podařilo vnést do prostoru odborného diskurzu témata, jež jsou pro lingvistiku (a v jejím rámci pak pragmatiku, teorii textu a zejména stylistiku a její pomezí disciplíny) mimořádně aktuální a potřebná. Užití digitálních technologií a internetových platform dalo vzniknout nové dimenzi komunikace, v jejímž rámci se do veřejného prostoru dostaly komunikáty autorů nejrozličnějších sociálních skupin. Bezpochyby se jedná o silný demokratizační proces, jehož negativním důsledkem je ovšem fakt, že na recipienty s různou mírou přesvědčivosti působí sdělení různé odborné úrovně, často vzniklá se záměrem čtenáře ovlivnit nebo jím dokonce manipulovat.

Dalším nesporným přínosem monografie je snaha o vytvoření teoretického aparátu či metody, jimiž by bylo možné velmi různorodý lingvistický materiál uchopit. Pravidelnou součástí všech kapitol je přehled existující literatury (slovenské i zahraniční), jež je danému tématu věnována, pozitivní je ale také snaha o vlastní klasifikaci

či charakteristiku analyzovaných jevů.⁽⁴⁾ V neposlední řadě stojí za zmínku také značný inspirativní potenciál celé práce, neboť okruhy, jež jsou zpracovány v dílčích kapitolách, představují výzvu pro analýzu obdobného materiálu také v našem prostředí.

4 V našem prostředí bych chtěla připomenout kolektivní práci Jiřího Homoláče, Petra Mareše, Jany Hoffmannové et al. *Míšení žánrů, stylů a diskurzů v internetové komunikaci* (Praha: Academia, 2022), věnovanou žánrové proměně v prostředí on-line komunikace.